

הרב אריה מנדלקורן

מצות הקריאה לשלום במלחמה*

ראשי פרקים:

3. שיטת ה"שפתי חכמים"	מצות הקריאה לשלום במלחמה
ג. הקריאה לשלום במלחמת	א. מקור המצוה והובתה
עזרת ישראל מיד צר'	במלחמת ז' עממין –
ד. הקריאה לשלום במלחמת	שיטות הרמב"ם, רש"י
עמון ומואב	והרא"ם
ה. תנאי ההשלמה בשעת	1. באיזו מלחמה נוהגת
המלחמה	המצוה
מתן אפשרות לאויב להימלט	2. שיטת הרמב"ם וסיעתו
א. מקור המצוה והובתה	3. ביאור הספרי על פי שיטת
במלחמת מצוה –	הרמב"ם וסיעתו
שיטות הראשונים וביאורם	4. הבחנה בפרשה בין דיני
1. שיטת הרמב"ן	מלחמה כלליים לבין
2. שיטת הרמב"ם	ייחודה של מלחמת מצוה
3. שיטת החינוך	5. שיטת רש"י
4. דיעות באחרונים	6. שיטת הרא"ם
5. סיכום	7. ישוב מהלך רש"י בסוטה
ב. מצות המצור במלחמת ז'	על פי הרא"ם
עממין	8. סיכום הנושא
1. שיטת החינוך	ב. חובת הקריאה לשלום לפני
2. שיטת הרמב"ם	כל מערכה ומערכה בכיבוש
3. סיכום	יהושע ובמלחמות ימינו
ג. ביאור הספרי לשיטות השונות	1. שיטת הרמב"ם
סיכום המאמר	2. קריאה חוזרת בימינו –
	דעתו של
	הרב שאר ישוב הכהן

מצות הקריאה לשלום במלחמה

א. מקור המצוה וחובתה במלחמת ז' עממין – שיטות הראשונים וביאורם

1. באיזו מלחמה נוהגת המצוה

המקור למצוה הוא בפרשת שופטים (דברים כ, י):

כי תקרב אל עיר להילחם עליה, וקראת אליה לשלום. והיה אם

* חלקו הראשון של מאמר זה התפרסם בצורה ראשונית ב"מספרא לסייפא", גליון מס' 25.

שלום תענך ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך. ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה. ונתנה ה' אלקיך בידך והכית את כל זכורה לפי חרב. רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבוז לך ואכלת את שלל אויביך אשר נתן ה' אלקיך לך... למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו לאלהיהם וחטאתם לה' אלוקיכם.

כי תצור אל עיר ימים רבים להילחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה...

ומובא בספרי שם:

'כי תקרב אל עיר' – במלחמת הרשות הכתוב מדבר. 'למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות' – מלמד שאם עושים תשובה אין נהרגים.

'כי תצור אל עיר' – במלחמת הרשות הכתוב מדבר. 'ימים רבים' – 'ימים' – שנים, 'רבים' – שלשה, מגיד שתובע שלום שנים ושלשה ימים עד שלא נלחם בה, ואע"פ שאין ראה לדבר, זכר לדבר, שנאמר: 'זיבא דוד ואנשיו צקלג ביום השלישי'. דבר אחר, מכאן אמרו אין צרים על עיר של עכו"ם פחות משלשה ימים קודם לשבת.

דברי הספרי הנ"ל, "במלחמת הרשות הכתוב מדבר", מכוונים בפשטות להגביל את מצות הקריאה לשלום למלחמת הרשות, ולשלול חובה כזו ממלחמת מצוה. אמנם, אין להסיק מכאן שהלחימה בז' עממין והריגתן היא חובה בלתי נמנעת לחלוטין, שהרי לימד אותנו הספרי בסוף הפרשה שאם עושים הם תשובה, אינם נהרגים. אולם, יתבאר להלן שהבנת הספרי אינה פשוטה, והיא שנויה במחלוקת.

2. שיטת הרמב"ם וסיעתו

דעת הרמב"ם היא שחובת הקריאה לשלום חלה גם במלחמת מצוה (הל' מלכים פ"ו ה"א) ח"ל: "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו לשלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה, שנאמר: 'כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום'". כך הוא מדייק מהפסוקים בספר יהושע: "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי

1. עיין ב"תורה תמימה" ובמלבי"ם (סוף פ"ה) ששורש הדרשה בניג' על לשון י"ב. יש לציין שהתורה פותחת ברשות ומסיימת בחובה ואיננה מתייחסת במפורש למעב הביניים של מצוה (על כן נראה מדויק זה, שמלחמת מצוה כלולה בהלכות מלחמת רשות, ועלינו לדון רק על מלחמת חובה מה נשלל בה ומה לא. ולמעשה צריך עיון, אם נוכל לומר שמלחמת הרשות כוללת כאן מצוה ושוללת רק חובה, שאם כן, יקשה מפרשת חזרי המלחמה, שאף שם נאמר י"ב, ומדובר במלחמת הרשות, ואינו כולל מלחמת מצוה, אלא אם כן יש שם דיוק אחר, ולכן

יותר נראה שיש לנו לדייק מסוף פרשתנו שמדובר בחובה, שמלחמת מצוה דינה כרשות, אך מרשיי על התורה שם נראה שרשות בא לאפוקי מחובה. גבעון את הכל לקחו במלחמה. כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם" – מכאן ששלחו להם לשלום ולא קבלו.

כך מצאנו גם בירושלמי: "שלש פרסטיניות שלח יהושע לארץ ישראל ער שלא יכנסו לארץ, מי שהוא רוצה להפנות – יפנה, להשלים – ישלים, לעשות מלחמה – יעשה".

כן דעת הרמב"ן, אלא שהביא את הירושלמי בשינוי לשון: "אמר רבי שמואל ברבי נחמני, יהושע בן נון קיים הפרשה הזו. מה עשה יהושע, היה שולח פרוס דילגמא בכל מקום שהיה הולך לכבוש והיה כותב בה: מי שמבקש להשלים יבוא וישלים, ומי שמבקש לילך לו ילך לו, ומי שמבקש לעשות מלחמה יעשה מלחמה".

וכן כתבו רבינו בחיי (פרשת שופטים), הסמ"ג (עשין קיד), החינוך (מצוה תקכו), ולפי הגר"פ פרלא סובר גם הרס"ג כן בפרשה יא.

כמו כן, כך מוכח גם במדרש תנחומא: "אמר הקב"ה: אני אמרתי כי החרם תחרימם ואתה לא עשית כן. חייך כשם שאמרת כך אני עושה, שנאמר: 'כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום'".

3. ביאור הספרי על פי שיטת הרמב"ם וסיעתו

כתב הרמב"ן:

והכוונה לרבותינו בכתוב הזה אינה אלא לומר, שהפרשה בסופה תיחלק בין שתי המלחמות, אבל קריאת השלום אפילו במלחמת מצוה היא שחייבים לקרוא לשלום אפילו לו עממין, שהרי משה קרא לשלום לסיחון מלך האמורי, ולא היה עובר על עשה ולא תעשה שבפרשה, 'כי החרם תחרימם' ולא תחיה כל נשמה'. אבל ההפרש ביניהם כאשר לא תשלים ועשתה מלחמה, שצוה הכתוב ברחוקות להכות את כל זכורה ולהחיות להם הנשים והטף בזכרים, ובערי העמים האלה צוה להחרימם גם הנשים והטף.

נראה להבין ברמב"ן, שאין בוונת הספרי לשלול חובת הקריאה לשלום במלחמת מצוה, אלא לציין שהתורה פירשה את המצוה הזאת במסגרת הלכות מלחמת הרשות, אך ברור לחז"ל על פי ההוכחות הנ"ל שהיא נוהגת גם במלחמת מצוה.

וכך הם דברי החינוך (מצוה תקכו):

שנצטוינו בהילחמנו בעיר אחת מצד הרשות... שנבטיח אותם שלא נהרגם אם ישלימו עמנו ויהיו לנו לעבדים... ואם לא ישלימו עמנו על הענין הנזכר, אנו מצווים להרוג מהם כל זכר שבעיר

הזאת שהגיע לפירקו ונקח לנו הטף והנשים וכל שללה, ועל זה כולו יאמרו ז"ל במלחמת הרשות... מדיני המצוה מה שאמרו חז"ל שדין קריאת השלום בכל מקום, כלומר, בין במלחמת מצוה בין במלחמת רשות, ומלחמת מצוה היא כגון ז' עממין ועמלק, והכל אם השלימו עמנו, כלומר, שקבלו עליהם מס ועבדות, וכמו כן שקבלו עליהם ז' מצוות אין הורגין מהם כל נשמה ויהיו למס עובר, אבל כשלא השלימו יש חילוק בין מלחמת מצוה לרשות שמלחמת מצוה אין מחיין מהם כל נשמה, ובמלחמת הרשות מניחין מהם הטף והנשים כמו שכתבנו.

וכתב בענין זה הרב וולדינברג שליט"א ("הלכות מדינה" חלק ב עמ' קג): וצריכים לומר, דזה שהרמב"ם (בספר המצוות מצוה קד) מייחד יחוד המצוה דוקא על מלחמת הרשות, הוא מפני שקיום כל שלימות המצוה כמאמרה, לקרוא לשלום, ולהרוג הזכרים אם לא השלימו, אין ביכולתה להתקיים כי אם במלחמת הרשות, דבמלחמת מצוה אם לא השלימו הדין אין מהיים מהם כל נשמה. ודבר זה הכרחי ביותר לאומרו בדברי ספר החינוך .

4. הבחנה בפרשה בין דיני מלחמה כלליים לבין ייחודה של מלחמת מצוה

דרך זו של הרמב"ם וסיעתו מחייבת אותנו להתבונן ביחסים בין ההלכה של מלחמת רשות לבין ההלכה של מלחמת מצוה. ואלו הם דבריו של הרב בינוסובסקי (בינה) שליט"א (במאמרו "משפט המלחמה ושיתוף האישה במלחמה", "התורה והמדינה" כרך ה-ו):

כתבנו לעיל להבדיל בין מלחמת מצוה למצות מלחמה, ויוצא לפי הנ"ל שזו שיש בה מצות מלחמה כפופה היא בפרטיה לדיני מלחמה הכלליים הקיימים גם במלחמת הרשות, שאף זו אינה נבדלת הימנה אלא בזה, שבעוד שבמלחמת הרשות כל ענין המלחמה הוא תלוי ברצון ישראל, הרי מצות מלחמה היא מחייבת להיכנס למלחמה, משא"כ מלחמת מצוה בה קיימים דינים אחרים בהרבה פרטים. והנה מוצאים במלחמה מצות קריאה לשלום, אולם הרמב"ם, הרמב"ן והחינוך סוברים שאין עושים מלחמה עם שום אדם בעולם אא"כ קורין לשלום תחילה. אולם, נראה שגם לדעתם אין זה מצד פרטי דיני מלחמת מצוה אלא משום שגם במלחמת מצוה ישנו הצד של מצות המלחמה שהוא כפוף לדיני מלחמה הכלליים והוא המחייב את דין הקריאה לשלום.

ודיוצא מדבריו לענינו, שאף שישנם צדדים אופייניים מיוחדים ושונים במלחמת מצוה ממלחמת רשות, מכל מקום היא כפופה להלכות מלחמת הרשות כל זמן שלא גילתה התורה שהיא חורגת מהן, ובפרשת הקריאה

לשלום מצאנו אך ורק חריגה אחת והיא בענין הריגת הנשים והטף בלחימה ומכאן שחובת הקריאה לשלום במלחמת הרשות תקיפה גם במלחמת המצור והיא במהותה שייכת להלכות מלחמה הכלליות אף שנתפרשה במלחמת הרשות. ולעיל כתבתי דבר זה מדויק גם בכתובים מצד שפתח ברשות וסיים בחובה.

5. שיטת רש"י

כתב רש"י על הפסוק: "כי תקרב אל עיר" — במלחמת הרשות הכתוב מדבר כמו שמפורש בענין כן תעשה לכל הערים הרחוקות וגו'".
על דרשת חז"ל (סוטה לה ע"ב, בענין כתיבת התורה על האבנים בימי יהושע): "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות...". — הא למדת שאם היו חוזרין בתשובה היו מקבלין אותן, כתב רש"י: "לעיל מיניה כתיב כי החרם תחרימם" ודבר זה כתבו למטה להודיע לשבע אומות היושבים חוץ מגבולי ישראל שלא נצטוו להחרימם אלא אותן שבתוך גבולם נצטוו להחרימם כדי שלא ילמדו אותנו מעשיהם המקולקלים, אבל אתם היושבים חוצה לה, אם אתם חוזרים בתשובה נקבל אתכם ושבתוכה אין מקבלין שמחמת יראה עושין".

ומכאן יש להסיק, שהמלחמה עם ז' עממין שבארץ ישראל היא בלתי נמנעת לחלוטין, שכן לא מועילה חזרתם בתשובה שחוששין שמחמת יראה הם עושים ולכן לא שייכת מצות הקריאה לשלום במלחמה זו. הרווח בפירושו זה של רש"י הוא בהבנה פשוטה של מעשה הגבעונים שנאלצו להערים לפי שלא היו בני ישראל רשאים לקבלם. אך, יקשו על שיטה זו כל ההוכחות שהביאו הרמב"ם והרמב"ן לשיטתם.

הרא"ם בפירושו (שופטים כ, ט) והלחם משנה (הל' מלכים פ"ו ה"א) יישבו את דעת רש"י בעזרת בעלי התוספות (גיטין מו. ד"ה כיון), שדייקן מלשון הירושלמי הנ"ל שיהושע קרא לשלום קודם שעברו את הירדן, אבל משנכנסו לארץ לא היו יכולים להשלים. ולפי זה כוונת הספרי כפשוטו: לשלול חובת הקריאה לשלום בהתקרב בני ישראל למלחמת מצור. סיבת שלילה זו: לפי שלא מתאפשר מילוי תנאי ההשלמה כראוי שהרי כלול בתוכם תנאי חיוני שיתחזרו בתשובה אמיתית, כדי שלא יחזרו לתועבותם ויחטיאוננו, ותנאי זה איננו מתמלא מתוך איום מוחשי של מלחמה. אמנם, בעוד המלחמה רחוקה, רשאים בני ישראל לקרוא להם לשלום מתוך ציפיה להתעוררות אמיתית לתשובה.

לפי דעת רש"י, יש לפרש שמצות "לא תחיה כל נשמה" באה לשלול לא רק את הרחמנות על הנשים והטף אלא גם את מצות הקריאה לשלום בהתקרבת למלחמה. וכך פירש הרשב"ם (דברים כ), אלא שלדעתו חלות מצות "לא תחיה" ושלילת הקריאה לשלום מאוחרת יותר ממעבר הירדן, והיא חלה רק בשעה שמתקרבים ממש לעיר להילחם על כן, לדעתו.

קבלת הגבועונים לפני שעה זו היתה כדין; ודעת התוספות (סוטה לה ע"ב ד"ה לרבות) ששעה זו היא אחרי שיהושע פתח במלחמתו הראשונה אחרי מעבר הירדן. כעין דעת הרשב"ם פירש הרב שאר ישוב הכהן (כחוברת "תורה שבע"פ" כרך בא) את דעת הסמ"ג.

ואלו הם דברי ההסבר לשיטת רש"י שכתב הרב שאר ישוב הכהן (שם): "לפי זה ניתן לפרש ששיטת רש"י והראב"ד עלולות בקנה אחד, שרק במלחמת הרשות יש לקרוא לשלום, אלא שלגבי הראיות שהביא הרמב"ן ממלחמת יהושע בגבעון מחולקים הם, שכל זמן שלא נכנסו לארץ והתחילו להילחם עליה אין זו מלחמת מצוה, היינו, מעבר הירדן הופך את המלחמה למלחמת מצוה או אפילו למלחמת חובה כדברי רבא (סוטה מד ע"ב) 'מלחמות יהושע לכבוש דברי הכל חובה' ואז אין החובה לקרוא לשלום".

6. שיטת הרא"ם

הרא"ם (במדבר כא, כב) מוצא בפרשת הקריאה לשלום שתי הלכות אשר גדרן שונה לחלוטין.

בתחילה עוסקת פרשתנו בהלכה של תנאי שלום מתוך איום של מלחמה, ובענין זה נצטוינו לקרוא לשלום. סופה של הפרשה רומז להלכה אחרת, ענינה "תשובה", אשר שורשה בין אדם למקום, ולמדנו שאנו רשאים לקבלם אם עשו מעצמם תשובה. ההלכה של הקריאה לשלום אשר תנאיה הם מס ועבדות בלבד שייכת אך ורק במלחמת הרשות, שם אין ענין התשובה ממלא תפקיד. בסוף הפרשה למדנו שישנה אפשרות להימנע ממלחמת מצוה, וזאת כאשר האויב חוזר בתשובה מעצמו, דרך אז נוכל לדבר איתו על שלום מתוך מס ועבדות. ונראה לפרש לעניות דעתי שיסוד ההלכה של תשובה היא שינוי השם, שכאשר קיבל על עצמו ז' מצוות בני נח פקע ממנו שם עכו"ם של ז' עממין, אשר נצטוינו עליו "לא תחיה כל נשמה".

ולפי זה שונה מאוד שיטת הרא"ם מפשטות שיטת רש"י בסוטה ולפי הרא"ם קבלת הגבועונים ואי החרמתם היתה כדת וכדין. ועיין בלחם משנה שהעיר עליו בזה¹.

7. ישוב מהלך רש"י בסוטה על פי הרא"ם

לדעת רבי שמעון בגמרא (סוטה שם) ישנה קריאה דרישה לתשובה המופנית לכנענים שבחוצה לארץ מעל גבי האבנים אחרי מעבר הירדן

2. ושוב ראיתי שיש ליישב, הסוגיה בסוטה עוסקת בקריאה לתשובה שנקראה בעזרת האבנים ומעל גבן, ובאמת קריאה זו איננה מופנית לז' עממין שבארץ ישראל, ומי"מ אם יחזור מעצמן מקבלים אותם גם אחרי מעבר הירדן; נמצא, שאף רש"י יחד דרשאים לקבלם, כרא"ם.

ובאמת קריאה זאת איננה מופנית לז' עממין שבתוך ארץ ישראל המסוכנים להחטיאנו. טעם הדבר, לפי שאחרי מעבר הירדן לא שייכת קריאה ל"תשובה אמיתית" מתוך מצב של מלחמה. אולם אם יוזמים הם את התשובה ללא הודעה ופתיחה או רמו מאיתנו, אז ודאי סביר יותר שתשובתם היא אמיתית וניתן לקבלם.

לדעת רבי יהודה, מעבר הירדן מחיל חלות חיוב החרמה גם על הכנענים שבחוצה לארץ, שלדעתו, מסוכנים הם עבורנו לא פחות מאחרים, ולכן לדעתו האבנים כוסו בסיד ולא היתה כאן קריאה פעילה כלל. אולם אם היו באים הכנענים מעצמם, מקלפים את הסיד לומדים את התורה וחוזרים בתשובה היה ניתן לקבלם בין אלו שבארץ ישראל בין אלו שבחוצה לארץ.

אמנם, לכאורה, לשון רש"י אינה נראית כן, משום שכתב לדעת רבי שמעון: "דבר זה כתבו למטה להודיע לז' אומות היושבים חוץ מגבול ישראל... אם אתם חוזרים בתשובה נקבל אתם, ושבתוכה אין מקבלין שמחמת יראה עושיין". מלשונו נראה, שכנענים שבתוכה אין מקבלים כלל, אולם לפי הרא"ם יש לדחוק ולפרש, שבתוכה אין מקבלין ע"י קריאה, כמו שמקבלין את אלה שבחוצה לארץ ע"י קריאה, אולם אם יבואו מיזמתם בלא קריאה ניתן יהיה לקבלם.

יש להדגיש, שלאור דברי הרא"ם קבלת הגבעונים היתה כדין כיון שבאו מעצמם. וצריך לכאר שכעסו בני ישראל מחמת שכרתו להם ברית בנוסף לאי החרמתם. וכן הרמב"ם לשיטתו. ואילו לפי המהלך הראשון ברש"י, פשוט שהיה אסור לקבל את הגבעונים, משום שלאחר מעבר הירדן אין מקבלים כנענים שבארץ ישראל, לפי שמחמת יראה הם עושים, ויש סכנה שיחטיאנו ומוטל עלינו להחרימם.

ונסיים שיטת רש"י בדברי הרב בינה (במאמרו שם): "ויתכן לומר, שגם רש"י מודה בעצם היסוד שגם במלחמת מצוה קיימים סדרי דיני מלחמה הכלליים, ובכלל זה היה מקום גם לדין קריאה לשלום, אלא שבמלחמת ז' עממין הרי זה נוגד במהותו למטרת המלחמה, כי דעת רש"י שקריאת השלום היא למס ועבדות, בניגוד לרמב"ם הסובר שמכלל התנאים הוא גם קבלת ז' מצוות בני נח, ולכן לא תתכן קריאה לשלום במלחמת ז' עממין, שהרי אסור להניח עובדי ע"ז בארץ ישראל".³

3. חשוב להדגיש: העובדה שיש מצוה להילחם ולהרוג, לא משנה את חלות הנהגות החמלה, אלא אם כן מפורש לשנות. חזק לא היה כל כך פשוט, דהיה מקום לומר שהנהגות החמלה נהגות דוקא במלחמת הרשות. אף רש"י לדעת הרב לא כוון אחרת בזה, רק לרש"י מפורש כאן לא תחזה: לשלול הקריאה לשלום, אבל במלחמת עמלק תנורת ישראל מיד צר אין הדבר כן. אולם היה מקום לחלוק שהכל תלוי במטרה של המצוה, ואם כן, במקום שנחץ חיסול האויב יהיה מותר לוותר על הקריאה לשלום. ולכאורה יש לדון בזה, בין אם טעם המצוה היא לרדם ומשום תועלת לנפשנו, כמבואר בספר החינוך, בין אם זה תבסיס, כאברבנאל נהמובא להלן, אולי רשאים לחרוג כשהמטרה חשובה ומחייבת זאת.

8. סיכום הנושא

בשאלת חובת הקריאה לשלום במלחמת ז' עממין מצאנו שתי שיטות מרכזיות: הרמב"ם וסיעתו מחייבים, ורש"י וסיעתו שוללים. יש לומר שיסוד מחלוקתם הוא בהבנת הפסוק "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם", שכוונתו, לרמב"ם וסיעתו, לפתוח פתח לקרוא לשלום גם לו' עממין ע"י הוספת תנאי של קבלת ז' מצוות בני נח לתנאי השלום עם אויבנו; ולדעת רש"י וסיעתו יש כאן כוונה הפוכה: לשלול את שייכות הקריאה לשלום בשעת המלחמה עם ז' עממין בגלל הנחיצות של "תשובה" כתנאי להשלמה, ועל כן נצטוונו "לא תחיה כל נשמה". בעצם הם נחלקו בשאלה, אם הקריאה לשלום במלחמת ז' עממין תקדם את מטרת המלחמה: "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם", או שמא תסכן את השגתה של מטרה זו.

יש לדון במלחמה הן בצד גדרה, רשות או מצוה, והן במטרתה המפורשת בתורה כדי לבחון את חלות הנהגות החמלה בה. כבר הבהרנו שמצד רשות או מצוה אין נפקא מינה אא"כ מפורש, ולפעמים נלמד מהמטרה המפורשת (וצ"ע במטרות של מצוה שאינן מפורשות, כשהשגתן מחייבת חריגה, האם נוכל לחרוג. ולדעת הרמב"ם נראה שאין לחרוג שקבע הד משמעית 'אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו לשלום').

ב. חובת הקריאה לשלום לפני כל מערכה ומערכה בכיבוש יהושע ובמלחמות ימינו

1. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ו ה"ה): "שלשה כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ... אם כן מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קיבלו, ולא ידעו משפט ישראל ודימו ששוב אין פותחין להם לשלום".

ונראה מדבריו שבנוסף למצוה לקרוא לשלום באופן כללי לפני הכרזת מלחמה, מחייב משפט ישראל גם קריאה שניה לפני הפתיחה בפעולות לחימה ממשיכות בכל מערכה עצמאית; כן למד הרא"ם (במדבר כא, כב) בדעת הרמב"ם, שיהושע פתח שוב בקריאה לשלום אל העיר יריחו לפני שבאו הגבעונים להשלים, וע"כ שאל על הרמב"ם הכיצד לא ידעו בגבעונים משפט ישראלי זה.

על מה שכתב הרמב"ם – שיהושע שלח שלושה כתבים זה אחר זה עד שלא נכנס לארץ, הראשון שלח להם מי שרוצה לברוח יברח; וחזר ושלח: מי שרוצה להשלים ישלים; וחזר ושלח: מי שרוצה לעשות מלחמה יעשה – כתב הגרי"פ פערלא (בפירושו על ספר המצוות של רס"ג פרק יא)

שמקורו מהספרי: "כי תצור אל עיר ימים רבים, ימים – שניים, רבים – שלושה, מגיד שתובע שלום שנים ושלושה ימים עד שלא נלחם בה". וכוונת הספרי, לדעתו, שישנו סדר מסויים של קריאה לשלום שמתפרס על מספר ימים, וכמו שכתב הרמב"ם כאן; וכן הסביר דעת הרס"ג שכתב (באזהרותיו ע"פ עשרת הדברות דיבור "לא תרצח"): "בשן לבנון וכל מהלכם קרא לשלום ראשונה ושניה", שבעצם ישנה רק קריאה אחת לשלום אלא שיש לה סדר מסויים. ולעניות דעתי, דעת הרס"ג בפשטות דבריו, שקוראים שתי פעמים לשלום, ומקור דבריו בספרי הנ"ל, וכפי שהעלה הגרי"פ פערלא בראשית דבריו שזוהי כוונת הספרי, ולעיל הוכחתי שזו גם דעת הרמב"ם.

2. קריאה חוזרת בימינו – דעתו של הרב שאר ישוב הכהן

ואלו הם דברי הרב שאר ישוב הכהן בענין זה (במאמרו הנ"ל):

ולכאורה, נראים הדברים שלהלכה יש לנקוט כשיטת הרמב"ם והפוסקים שהחובה לקרוא לשלום חלה גם במלחמת מצוה, ואז אף אם נחיל על מלחמות ימינו דין של מלחמת מצוה, עדיין אנו זקוקים לקריאה לשלום תחילה. אלא שיש להבחין לפי העיקרון שקבענו, בין מי שכבר נמצאים עמו במצב מלחמה, ששם אין להעלות על הדעת קריאה לשלום לפני כל מערכה ספציפית, שכן קריאה כזאת תאבד לגמרי את עיקרון ההפתעה, לבין פתיחה בקרב על מי שיושב שקט ובוטח ואינו צר ואויב לך, שקודם שנכנסים עמו בקשרי מלחמה יש למצות עמו את הליכי השלום וכו', אולי ניתן להתבסס על הנוסח שבדברי הירושלמי שהזכרנו: 'שלוש פרודוגמות שלח יהושע עד שלא נכנסו לארץ', וחילק כפי שציינו בין קריאה לשלום עד שלא החל תהליך המלחמה והכיבוש לבין המצב שחל כאשר כבר נמצאים בתוך קשרי המלחמה, שאז לגבי עיר אויבים מסויימת או חזית מסוימת בודאי לא חל עוד חיוב הקריאה לשלום.

ואם כן, לדעת הרמב"ן, הסמ"ג והחינוך, ובוודאי לדעת רש"י ז"ל שמביא הספרי שבמלחמת הרשות הכתוב מדבר, כשנמצאים בתוך מצבי מלחמה בארץ ישראל אין עוד חובה של קריאה לשלום. עכ"ל.

ונראה לי שבמכוון השמיט בסוף את דעת הרמב"ם⁴. כמו כן נראה, דאף

4. הנה ברמב"ם מוכח שקראו פעם שניה גם אחרי שהחלה הפעילות המלחמתית נגד ז' העממין במלחמת יריחו והעי, ומ"מ יש לחלק, דעדיין לא החלו להילחם עם הגבעונים בפרט, ועל כן עדיין שייך לקרוא להם פעם שניה, מה שאין כן כשנמצאים בתוך מצבי מלחמה בארץ ישראל אין עוד חובה של קריאה לשלום בדברי הרב שאר ישוב הכהן, ומכל מקום ראייה ברורה נגזר מדברי הרמב"ן שאביא להלן, שאף כשנלחמים מלחמת עזרת ישראל מיד צר, עדיין שייכת

אם נודה שאין חובה לקרוא שוב, וכוונת הרמב"ם בלשון "פותחין להם שוב לשלום" היא שמקבלים אותם אם יבואו מעצמם⁵. מכל מקום למדנו, שאם רוצים להתחרט ולהשלים אחרי שסירבו תחילה, מקבלים אותם, דלפחות משמעות זו ברורה ברמב"ם; וכן נראה בדעת הרמב"ן שהביא בהסבר מעשה הגבעונים דעת יש אומרים⁶, שכיון שסירבו תחילה, לא היו רשאים לקבלם יותר, ונראה שדעת הרמב"ן אינה כן.

3. שיטת ה"שפתי חכמים"

כאן המקום להביא את דברי רש"י על הפסוק "כי תצא למלחמה על אויביך" (דברים כ, א): "יהיו בעיניך כאויבים, אל תרחם עליהם כי לא ירחמו עליך". וכתב עליו השפתי חכמים "דלקמן איירי שלא בשעת מלחמה פנים אל פנים אלא במלחמות העיר קמיירי... לכך כתוב נמי רק הנשים והטף, וכאן איירי בשעת מלחמה פנים אל פנים שלא תרחם עליהם כלל". ויש מקום להסיק מכאן, לעניות דעתי, שכל הנהגות התמלה של פרשת הקריאה לשלום נוהגות במלחמות העיר, אבל במה שנוגע בצבא הסדיר של אויביך אל תרחם עליהם כלל, וכדברי הרב שאר ישוב הכהן.

ג. הקריאה לשלום במלחמת 'עזרת ישראל מיד צר'

כתוב בספר "מרכבת המשנה" שמלחמת מצוה, בה כתב הרמב"ם שיש לקרוא לשלום, כוללת גם "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם". וכתב על זה בספר "משפט המלחמה": "ותמוה, אם הם באים עלינו, מה שייך לקרוא להם לשלום, כמו שמקשה הרמב"ן (דברים כג, ז), מה שייך לאסור ולדרוש שלומם של עמון ומואב, הא הוזהרנו עליהם מן המלחמה, ואם הם מתחילים במלחמה לא שייך קריאה לשלום. ועוד, הרי ה"חינוך" (מצוה תפה) סובר כרמב"ם, שאף 'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם' נכללת במלחמת מצוה, ובכל זאת כתב כאן שבמלחמת מצוה יש לקרוא להם לשלום, היינו, במלחמת שבעת העממין ועמלק. (עיו"ש) ואינו מזכיר גם עזרת ישראל מיד צר, הרי כנ"ל שב'עזרת ישראל' לא שייך קריאה לשלום?

מצות הקריאה לשלום במצור על ערי האויב, ולהלן אדון אם יש חולקים על הרמב"ן בזה.
5. בזה תתיישב קשיית הראים דלעיל על הרמב"ם, שהתקשה לפי הבנתו, שלרמב"ם קוראים שוב. אך, לעניות דעתי, לשון "פותחין" משמע שקוראים, וכך מצאתי במקומות אחרים: השווה רש"י במדבר כא, כא; רמב"ן שם.

6. כן נראה דעת האברבנאל, שותפים שם, שאין מקבלים שוב.
7. הנה זה לשון החינוך: מצינו המצוה מה שאמרו חז"ל שדין קריאת השלום בכל מקום, כלומר, בין במלחמת מצוה בין במלחמת הרשות ומלחמת מצוה היא כגון ז' עממין ועמלק והכל אם

ויש לסייע לדבריו גם מדברי הרמב"ן (במדבר כא, כא) שכתב שלא שלחו אל עוג דברי שלום כמו ששלחו לסיחון, כי הוא, כאשר ראה שהיכו את סיחון, יצא לקראתם למלחמה. אלא שיש בכל זאת מקום לדון, שאע"פ שלא שייכת קריאה לשלום בשלב הראשון של הדיפת האויב, מכל מקום היא שייכת בשלבים מאוחרים יותר בהתפתחות המלחמה של עזרת ישראל מיד צר, וראיה לדבר מאותו רמב"ן בעניין עמון ומואב שכתב: "וכן אם יבואו הם להילחם בארצנו, מותר לנו לרדוף אחריהם ולכבוש מהם המדינות, להכות יושבי הערים שעשו עמנו הרעה כמו שעשה יפתח ויכם מערוער ועד בואך מינית עשרים עיר, וכן עשה דוד לכל ערי עמון בעבור שהם פרצו הגדר תחילה ונלחמו בנו ואז לא נצטרך לקרוא בשלוםם ונכה בנלחמים בנו כל עיר מתים הנשים והטף, אם נרצה". ולעניות דעתי, יש להוכיח מכאן שגם במלחמת עזרת ישראל מיד צר חלה חובת הקריאה לשלום בשלב שהעברנו המלחמה לשטח האויב, דרך בעמון ומואב הפקיעה התורה חובה זו וכתבה "לא תדרוש שלוםם וטובתם".

ד. הקריאה לשלום במלחמת עמון ומואב

כתב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ו ה"ו):

עמון ומואב אין שולחין להם לשלום שנאמר: לא תדרוש שלוםם וטובתם כל ימיה. אמרו חכמים, לפי שנאמר וקראת אליה

השלימו עמנו וכו' אין הורגין מהם כל נשמה ויהי למס עובר, אבל כשלא השלימו יש חילוק בין מלחמת מצוה למלחמת הרשות, שבמלחמת מצוה אין מחיין מהם כל נשמה ובמלחמת רשות מניחין מהם הטף והנשים וכו'.

יש לעיין ברע"ה החינוך למה השמיט כאן מלחמת עזרת ישראל מיד צר שהוא עצמו כינה אותה מלחמת מצוה (מצוה תבה). אכן, יש לשאלה זו שתי תשובות אפשריות:

א. פשוט שאין הקריאה לשלום שייכת במלחמה זו, וכמבואר בספר "משפט המלחמה", ולפי"ו החינוך חולק על הרמב"ן, ו"ל ברעתו, שאין מצות הקריאה לשלום נוהגת במצבי מלחמה אלא אך ורק קודם הבנייה למלחמה.

ב. החינוך (מצוה תבה) דן בהלכה שאין מלך ישראל נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה, ובמלחמת מצוה אין צריך ליטול רשות מבית דין, ולפי שנצטוינו להילחם מלחמת עזרת ישראל מיד צר, הרי היא כלולה בגדר "מלחמת מצוה" לענין הלכה זו. אך בפרשתנו כבר ביארנו על פי הספרי לרעת הרמב"ם והחינוך שמלחמת מצוה חורגת מן הפרשה רק מצד שנצטוינו בה להשמיד כליל את האויב, ואם כן הגדרתה של מלחמת מצוה בענינו היא מלחמת השמדה ועל כן אין מלחמת עזרת ישראל מיד צר כלולה כאן בגדר של מלחמת מצוה אלא בגדר של מלחמת רשות. לאור זה, טעם השמטת מלחמת עזרת ישראל מיד צר טמונה בסוף דברי החינוך המצוטטים לעיל "אבל כשלא השלימו יש חילוק בין מלחמת מצוה לרשות, שבמלחמת מצוה אין מחיין מהם כל נשמה ובמלחמת הרשות מניחין מהם הטף והנשים. אם כן יתכן, שאף לרעת החינוך כלולה מלחמת עזרת ישראל מיד צר במצות הקריאה לשלום במסגרת מלחמת הרשות. ודו"ק.

לכן כרי לא לאפשרי מחלוקת נאמר, שאף החינוך ידה לרמב"ן שהקריאה לשלום שייכת במלחמת עזרת ישראל מיד צר ואף במצבי מלחמה בא"י שייכת, בשעת מצור על ערי האויב.

לשלום' – יכול עמון ומואב בן, ת"ל 'לא תדרוש שלומם וטובתם וכו', ואע"פ שאין שואלים בשלומם, אם השלימו מתחילה מעצמם מקבלים אותם". בן מובא בספרי (פרשת כי תצא אות קטז): "לא תדרוש שלומם וטובתם, מכלל שנאמר 'זקראת אליה לשלום' יכול אף אלו בן, ת"ל 'לא תדרוש שלומם'.

ולדעת הרמב"ן שאסור להתחיל במלחמה לשם כיבוש של ארץ עמון ומואב, אם כן, האיסור הוא כשנלחמים נגד עמונים שעברו לגור בארץ אחרת, או כאשר הם התחילו במלחמה ואנו מעבירים אותה לארץ עמון ומואב.

ה. תנאי ההשלמה בשעת המלחמה

במצות הקריאה לשלום בפרשתנו מפורש שתנאי ההשלמה כוללים מס ועבדות. אין ענין קבלת שבע מצוות בני נח מפורש, והוא רק נרמז בסוף פרשתנו. הרמב"ם בספר המצוות, וכן ספר החינוך בעיינם את המצוה הזו לא הזכירו ענין של קבלת ז' מצוות, ורק בדיני המצוה בספר החינוך ובהלכות מלכים ברמב"ם ציינו תנאי זה כחיוני להשלמה עם אויבנו במלחמה⁸.

שיטת הרמב"ם והחינוך: קבלת ז' מצוות חיונית, והינה חלק בלתי נפרד של תנאי ההשלמה עם המס והעבדות, ולא רק במלחמת ז' העממין אלא אף בכל המלחמות עם אומות העכו"ם.

שיטת הרמב"ן: תנאי ההשלמה בכל מלחמותינו הינן מס ועבדות בלבד, ורק לגבי ז' עממין שבארץ ישראל חייבה התורה לכוף אותם לעזוב עבודה זרה ולקבל ז' מצוות אחרי שהשלימו עמנו, כדי שלא יבואו להחטיאנו.

שיטת תוספות (גיטין מו. ד"ה כיון): נראה שדעתו היא, שתנאי ההשלמה הם תמיד מס ועבדות בלבד, אלא שבז' עממין שבארץ ישראל מחייבים אותם (אחר שהשלימו) לקבל ז' מצוות בני נח או לעזוב את ארץ ישראל. כך ניסה הרדב"ז לפרש גם את דעת הרמב"ם, אלא שבמסקנתו הוכיח שאין לומר כן בדעתו.

שיטת רש"י: תנאי ההשלמה בפרשה הינם מס ועבדות בלבד, וזה אמור לגבי שאר האומות, אבל ז' העממין, בין בארץ ישראל בין בחו"ל, חייבים לעזוב ע"ז ולקבל גם ז' מצוות בני נח; אלא שקיים חילוק: אלו שבחו"ל, רשאים לקבלם אף מתוך מצב של מלחמה ואילו אלו שבארץ ישראל צריכים קבלה עצמית אמיתית, ואין אנו קוראים להם לשלום מתוך מצב של מלחמה.

שיטת הרא"ם: תנאי ההשלמה שבפרשתנו הינם מס ועבדות בלבד, והם

8. עיין ספר הלכות מדינה חלק ב עמ' קא"קנב, ישוב ענין זה.

אמורים כלפי שאר אומות, אבל לגבי ז' העממין שבכל מקום אין הלכה של תנאי השלמה כל עוד לא עשו תשובה וקבלו ז' מצוות, ואז דינם כשאר האומות.

וכתב הרמב"ן (דברים כ, יא) "למס ועבדוך" – עד שיקבלו עליהם מסיים ושיעבוד, לשון רבינו שלמה. וביספרי אמרו: 'מקבלין אנו עלינו מסיים ולא שיעבוד, שיעבוד ולא מסיים – אין שומעין להם עד שיקבלו עליהם זו חזו'. וענין המסיים, שיעלה עליהם מלך ישראל או הסנהדרין מט לבנות בית למלך וערי המסכנות אשר לו, וכן לבנין בית השם [שירות לאומי], והשיעבוד הוא, שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם לחטוב מהם עציו ולשאוב מימיו ונותן לו שכר הראוי".

מתן אפשרות לאויב להימלט

א. מקור המצוה וחובתה במלחמת מצוה – שיטות הראשונים וביאורם

כתב ה"חינוך" בדיני מצות הקריאה לשלום: "וכן מניחין רוח אחת בעיר מצור במלחמת הרשות שיברחו משם כדאיתא בספרי. וילפינן זה מדכתיב 'ויצבאו על מדין כאשר צוה ד' וגו', ובמלחמת ז' עממין מקיפין אותם מכל צד, ומ"מ מודיעים אותם תחילה שאם רצונם להניח העיר ושילכו להם, הרשות בידם".

ואלו דברי ה"ספרי" (פרשת מטות אות לח): "ויצבאו על מדין – הקיפיה מוד' רוחותיה. ר' נתן אומר: נתן להם רוח רביעית כדי שיברחו". הרמב"ן (בהוספה לספר המצוות, מצוה ה) גרס בדברי תנא קמא: "הקיפיה מג' רוחותיה", ולגירסתו אפשר לומר שנפסק כת"ק, אלא שצריך בירור אם יש נפקא מינה בין ת"ק לר' נתן, או שמא ר' נתן רק מברר את דברי ת"ק. אבל לפי הגירסא שלפנינו יש לברר מנין לו ל"חינוך" לפסוק כר' נתן נגד ת"ק. תחילה נדון באילו מלחמות חלה מצוה זו.

1. שיטת הרמב"ן

כתב הרמב"ן: "שנצטוינו כשנצור על עיר להניח אחת מן הרוחות בלי מצור, שאם ירצו לברוח יהיה להם דרך לנוס משם, כי בזה נלמוד להתנהג בחמלה אפי' עם אויבינו בעת המלחמה, ובו עוד תיקון שנפתח להם פתח שיברחו ולא יתחזקו לקראתנו שנאמר: 'ויצבאו על מצין כאשר צוה ד' את משה', ודרשו בספרי: 'הקיפיה משלוש רוחותיה. ר' נתן אומר: תן להם רוח רביעית שיברחו. ואין זו מצוה שעה במדין, אבל היא מצוה לדורות בכל מלחמות הרשות, וכ"כ הרב בחיבורו הגדול בהלכות מלכים ומלחמותיהם".

הנה מדיגיש הרמב"ן שמצוה זו נוהגת רק במלחמות הרשות. ותמה על זה בספר "מנחת חינוך" בהערותיו על הרמב"ן שם וז"ל: "ולא ידעתי מנא ליה, כיון דילפינן ממדין לדורות ומלחמת מדין היתה מלחמת מצוה א"כ גם במלחמת מצוה הדין כן... ואפשר דתליא לטעם א' שכתב הרמב"ן להתנהג בחמלה אף עם אויבנו, ובמלחמת מצוה כתיב לא תחיה כל נשמה, א"כ אסור לחמול, א"כ אינו נוהג דבר זה אלא במלחמת הרשות. ולטעם ב' שכתב הרמב"ן, שיברחו ולא יתחזקו לקראתנו, במלחמת מצוה גם כן נוהג. אך כבר ידעת כי מהטעמים שנתנים לתוה"ק אין לנו ללמוד דין אם לא בקבלה מרז"ל, ומ' עמד בסוד ד' לידע מאיזה טעם, ולכל אחד ינתן רשות לדרוש ולקבל שכר אבל לא להוציא דין. על כן דבר זה צ"ע, ונראה דנוהג גם כן במלחמת מצוה ואין חילוק".

ליישוב דעת הרמב"ן יש לומר, שהולך הוא לשיטתו בפירושו על התורה (במדבר לא, ו) שכתב, שלא היה צווי מפורש להילחם עם מדין, אלא רק להצר להם ולנקום נקמה; ובאמת מלחמת מדין היתה מלחמת רשות, ומובן שאין ללמוד ממנה למלחמת מצוה שבה יש מצוה להרוג את האויב, ואין לאפשר לו לברוח. ומה שהרגו אחרי המלחמה אף הטף בזכרים והנשים הגדולות, יש לומר לדעת הרמב"ן שזו היתה גזירת הכתוב מיוחדת, שהרי במלחמת רשות לא נצטוינו בזה.

2. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ו ה"ז): "כשצריך על עיר לתפשה, אין מקיפין אותה מארבע רוחותיה, אלא משלוש רוחותיה, ומניחין מקום לבורח ולכל מי שירצה להימלט על נפשו, שנאמר: ויצבאו על מדין כאשר צוה ד' את משה, מפי השמועה למדו שבכך ציוהו".

וכתב ה"מנחת חינוך" (בהערותיו על הרמב"ן שם בספר המצוות), שמסתימת הרמב"ם משמע שאין חילוק בין מלחמת רשות למלחמת מצוה, ובשתייהן נוהגת מצוה זו. וכתב עוד (בהערותיו על החינוך מצוה תקכו), וז"ל: "כיון דילפינן ממדין, מנ"ל לחלק? ובפרט מלחמת מדין היתה על פי צווי השי"ת, הו"ל גם כן מלי מצוה, אף שהחיה מהם הטף והנשים, גזירת הכתוב היה. על כל פנים, מנא לן לחלק בין מלחמת מצוה לרשות, על כן סתם הרמב"ם".

ובאמת מוכח שלדעת הרמב"ם מלחמת מדין היתה מלחמת מצוה, שהרי הלכות רבות של הלכות מלחמת מצוה שאב הרמב"ם ממלחמת מדין, וכפי שכתבו האחרונים".

כתב הרב וולדינברג (בספר הלכות מדינה ח"ב שער ה פ"ז) שיש להוכיח,

9. בספר אור שמח על הרמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"א. ועיין בספר משפטי המלחמה עמ' לו.

שלדעת הרמב"ם הלכה זו נוהגת רק במלחמת הרשות, שכן בעל ה"המגילות אסתר" (בהערותיו על מצוה ה שהוסיף הרמב"ן) כתב, שהרמב"ם לא מנה הלכה זו כמצוה בפני עצמה כרמב"ן, לפי שהיא חלק ממצות מלחמת הרשות, והרמב"ם לא ימנה החלק כמצוה בפני עצמה. מכאן יש להסיק שהלכה זו נוהגת רק במלחמת הרשות. בספר "משפט המלחמה" (עמ' קיג) כתב ליישב דברי הרמב"ם באופן אחר, שלא מנה ענין זה לפי שהוא לא מצוה אלא תכסיס מלחמה, כדי שהאויב לא יתחזק נגדנו, ואם כן, אפשר לומר שלדעת הרמב"ם הוא נוהגת גם במלחמת מצוה. עוד יש להעיר, לעניות דעתי, דאף אם הלכה זו נכללת כחלק ממצות מלחמת הרשות, אין זה מחייב שהיא אינה נוהגת במלחמת מצוה, שהרי גם הקריאה לשלום במלחמה נוהגת גם במלחמת מצוה לרמב"ם, אף שעיקרה נתפרש בפרשת מלחמת הרשות, ונמנית היא ברמב"ם במצוות מלחמת הרשות, וכפי שהסברנו לעיל באריכות במצות הקריאה לשלום.

בספר דבר יהושע (חלק ב סי' קכו) כתב, שהמדקדק ברמב"ם יראה שלא סתם דבריו אלא הרגיש שמצוה זו נוהגת רק כשצריך על עיר לתפשה, כלומר, במערכה שתכליתה גירוש האויב ממקום מסויים, אבל במערכה שמטרתה חיסול האויב אין נוהגת מצוה זו. על פי יסוד זה כתב, שיש לומר, שאין המצוה נוהגת בכל מלחמות הרשות, דבמלחמת רשות למעוטי עכו"ם דלא ליתי עלייהו המטרה היא חיסול האויב מצד 'הקם להרגן השכם להרגו, ואילו במלחמת מצוה של 'עזרת ישראל מיד צר, כאשר האויב פלש לארץ, יש לומר שהתכלית היא גירוש האויב מן הארץ, ובמלחמת מצוה זו נהג הדין של הקפה מג' רוחות בלבד¹⁰.

3. שיטת החינוך

המעין בדברי החינוך שהובאו לעיל יראה שפשטות דבריו מראה שמצוה זו נוהגת גם במלחמת מצוה, ורק מלחמת ז' עממין היא יוצאת מן הכלל.

4. דיעות כאחרונים

הרב ישראלי (בספרו "עמוד הימיני", עמ' קנב"קנג) כתב, שמלחמת מצוה של 'עזרת ישראל מיד צר' נלמדת ממלחמת מדין, ועל כן וודאי גם בה נוהגת מצוה זו, והוציא רק את מלחמת ז' עממין דנצטוינו להשמידם. ונראה לעניות דעתי שעל פי דברי ה"שפתי חכמים" (שופטים כ, א) שהבאתי לעיל, (שהנהגות החמלה של פרשת הקריאה לשלום נאמרו במלחמות העירם, אבל 'כי תצא למלחמה על אויביך' בקרבות פנים אל

10. לדעתו, זוהי אף כוונת הרמב"ן במה שכתב, שיש כאן תיקון כדי שיברח האויב ולא יתחזק לקראתנו.

פנים עם כוחות האויב אין מקום לרחמנות), אזי גם מצות הקפה מגי רוחות לא תנהג אלא במלחמות העיר. לסיוע, נראה שכן מדוייק בלשון הרמב"ם "כשצריך על עיר לתפשה", ובלשון הרמב"ן 'שנצטוינו כשנצור על עיר'.

הרב אבירן שליט"א (בחוברת "מורשה" במאמר "כיתור האויב במלחמה") כתב שעזרת ישראל מיד צר היא מלחמת מצוה, ועל כן אין נוהגת בה המצוה להניח רוח רביעית. וכתב עוד, שזודאי לא תנהג מצוה זו במקום שהיא מאפשרת לאויב לחזק את עצמו בעזרת הכוחות היוצאים מן המארב.

5. סיכום

המצוה לאפשר לאויב להימלט נלמדת ממלחמת מדין, ועל כן היא מחוייבת דומיא דמדין. בגדרה של מלחמת מדין נחלקו הראשונים: לדעת הרמב"ן היא מלחמה רשות, ולרמב"ם – מלחמת מצוה. כמו כן תלויה שאלת חלות מצוה זו ביחסה אל מטרת המלחמה ותכליתה; אם היא מקדמת המטרה או מסכנת אותה. יחס זה תלוי לא רק במטרת המלחמה אלא גם בטעם המצוה, אם היא הנהגה של רחמנות או תכסיס מלחמה.

ב. מצות המצור במלחמת ז' עממין

אף לדיעות הסוברות שמצות המצור נוהגת במלחמת מצוה, עדיין יש מקום לדיון מיוחד במלחמת ז' עממין, אם היא שונה בענין זה ממלחמות מצוה אחרות.

1. שיטת החינוך

ה"חינוך" (מצוה תקכו) כתב שמניחין רוח אחת בעיר מצור במלחמת הרשות, ובמלחמת ז' עממין מקיפין אותם מכל צד, ומכל מקום מודיעים אותם תחילה שאם רצונם להניח העיר וללכת, הרשות בידם. נראה, לכאורה, שרק מלחמת ז' עממין היא יוצאת מן הכלל בהלכה זו, שהרי השמיט את מלחמת עמלק שהזכיר שם בראשית דבריו.

2. שיטת הרמב"ם

הרדב"ז (על הרמב"ם ה' מלכים פ"ז ה"ז) הביא מספרי דבי רב, ועל כרחק איירי בעיירות הרחוקות אשר לא מזי עממין, דומיא דמדין דיליף מינה, ואיירי נמי בשקראו להם לשלום ולא השלימו; וכל זה מדרכי התורה אשר כל נתיבותיה שלום. וכן כתב כנסת הגדולה שיש לחלק, דבמלחמת ז' עממין נצטוינו "לא תחיה כל נשמה", וציווי זה מחייב אותנו להרוג בהם כל נפש, ולא לאפשר להם לברוח, וכן הסכימו אחרונים רבים.

אולם, לעניות דעתי, אין החילוק פשוט כל כך, דכבר הרגיש בה המנחת חינוך (בהערותיו על החינוך מצוה תקכו) וכתב: "ובפרט מלחמת מדין היתה על פי צווי השי"ת, הוה ליה גם כן מלחמת מצוה; אף שהחיה מהם הטף והנשים גזירת הכתוב היתה". נראה שרצונו לומר, שאף במלחמת מדין נצטוינו ע"י השי"ת להשמיד את חיילי האויב לגמרי לנקמה! אם כן, אחרי שהתורה חייבה אותנו לאפשר בריחה לאויב גם במלחמת השמדה, מנא לן לחלק מכוח 'לא תחיה כל נשמה' ולומר שאין חובה זו נוהגת במלחמת ז' עממין.

ויש ליישב על פי דברי הרב בינה (במאמרו בספר "התורה והמדינה" כרך ה (ז) שכתב: "ומטעם זה נראה שסובר הרמב"ן, שבמלחמת ז' עממין מקיפים מכל צד, שכן השארת רוח אחת פתוחה נוגד למטרה. מה שאין כן קריאה לשלום, שעזיבתם מלעבוד ע"ז מוכרז להיות מתנאי הכניעה. ויש להבין מדבריו, שכוונת התורה בצוותה "לא תחיה כל נשמה" היא לשלול את כל הנהגות החמלה שנצטוינו במלחמת הרשות, אשר מסכנות את מטרתה של מלחמת מצוה עם ז' עממין. על כן כלול בשלילה זו הענין של נתינת אפשרות לז' עממין לברוח בשעת המצור, שהרי ענין זה מסכן את מטרת המלחמה: "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם". ואף אם נאמר שמצוה זו של המצור היא כדי שהאויב לא יתחזק נגדנו, וכתכסיס מלחמתי למען השגת הניצחון היא ראויה לנהוג גם במלחמת מצוה, מכל מקום יש מקום לומר שבמלחמת ז' עממין אין לנהוג בה לפי שהיא מסכנת את מטרת המלחמה.

אמנם מצאנו שאין קביעה זו מוסכמת, ודעת האברבנאל (דברים כא, כ) שאין הנהגה זו מסכנת את מטרת המלחמה, ואלו דבריו: "ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה עד רדתה — וממה שאמר 'עושה עמך מלחמה' בלשון הוזה, למדו שאם היו יכולים לברוח מן העיר היו מניחים אותם אע"פ שלא השלימו, ולכן כשיבנו מצור על העיר לא יקיפוה מד' רוחותיה אבל יניחו שם צד אחד בלתי מוקף בו יברחו אם ירצו, שאין אנו מצוים להמיתם הואיל והם בורחים ומניחים את העיר ולא שויך בהם 'לא ישבו בארצך' וגו'".

וכתב הרב וולדינברג (בהלכות מדינה ח"ב שער ה פ"ז) דמשמע מדברי האברבנאל, דזו דרשה גמורה של חז"ל ומקור נוסף להלכה שאין מקיפין מד' רוחות ואף במלחמת ז' עממין, משום שבכה"ג שבורחים ומניחים את העיר איך אנו מצוים להמיתם.

הרי שדברי האברבנאל משותפים ביסודם עם דברי הרב בינה שהנהגה זו תימדד לפי התאמתה עם מטרת המלחמה, שלא יחטיאונו ז' עממין היושבין בארץ ישראל, אלא שלדעת הרמב"ן הבורחים עדיין מסוכנים

11. כיכ בספר תורה תמימה במדבר ל, א"ז; כן כתב האברבנאל, שופטים.

עבורנו, ולדעת האברבנאל כיון שבורחים ועחבים העיר אין להם כבר ישיבה בארץ ישראל, ואין אנו מצווים להמיתם.

בספר "משפט המלחמה" הכריע המחבר שאין המצוה נוהגת במלחמת ז' עממין, וראייתו מיהושע שנצרך לקרוא "כל הרוצה לברוח, יברח" קודם מעבר הירדן, ולמה לא היה יכול להמתין? אלא ודאי שאחרי מעבר הירדן תיאסר עליו קריאה זו, משום שבמלחמת מצוה אין נותנים להם האפשרות להימלט. וכ"כ בספר "דבר יהושע".

ולעניות דעתי יש מקום לדחות, בדבריו מוכרחים רק לדעת ה"חינוך", ששורש המצוה היא מצד מעלת החמלה והרחמים, ועל כן נשאלת השאלה מהו הצורך להקדים. ובאמת מכאן למד ה"חינוך" שבמלחמת ז' עממין מקיפים מד' רוחות, ומ"מ מודיעים להם תחילה שהרשות בידם להניח העיר ולברוח, אולם, אם טעם המצוה כתכסיס מלחמה כדי שלא יתחזקו נגדנו, נראה שראוי להפעיל תכסיס זה מוקדם ככל האפשר ובצורה רצופה לאורך כל שלבי המלחמה, כל זמן שזה יכול להועיל לנו, ואם כן אין הוכחה מהתנהגותו של יהושע שמצוה זו לא נהגה בשעת המצור אחרי מעבר הירדן.

3. סיכום

שאלת חלות מצות ההקפה מג' רוחות בלבד במלחמת ז' עממין, תלויה שוב בגדרה של מלחמת מדין. אף אם נניח שנצטוו ישראל ע"י השי"ת להילחם במדין, מכל מקום אין זה ברור שנצטוו להשמידם, ואם כן אין ללמוד ממנה למלחמת ז' עממין ששם נצטוו להשמידם. אמנם נראה, שהמנחת חינוך טובר שאכן נצטוו להשמיד את מדין חוץ מן הטף והנשים, שהיו רשאים להחיותם בגזירת הכתוב מיוחדת. אם כן, מצאנו שמצוה זו אינה בסתירה למצות ההשמדה, דלא נצטוינו על השמדת הבורחים. ועדיין יש לדון, שמא מלחמת ז' עממין שאני כשמטרתה היא למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם, ואם כן אסור להחיות הבורחים, רבזה מסכן את המטרה המיוחדת של מלחמה זו. בזה מצאנו שתי דיעות, אם יש לראות בבורחים סכנה ועל כן לכוללם בלא תחיה כל נשמה, או שמא אין הם מסוכנים, שכבר אינם יושבים בארץ ישראל.

ג. ביאור הספרי לשיטות השונות

בפירוש "תורה תמימה" (במדבר לא, ז) כתב שמקורו של הרמב"ם לפסוק כ"ר נתן הוא מהנהגתו של יהושע ששלח בכתבים כל הרוצה לברוח יברח. זהו גם הפשט בדברי הרמב"ם: "מפי הקבלה למדו שבכך ציוהו", שמהיושע למדו. ותמדה עליו האחרונים (ע"י בספר משפט המלחמה עמ' קיג), דאין להביא משם ראייה, לפי שאיירי שם שלא בשעת המצור,

וארובה — במלחמת ז' עממין לא נהגה הלכה זו בשעת המצור לדעת בעל ספר החינוך, אלא הקיפו מד' רוחות. אף דלפני המצור קרא יהושע 'כל הרוצה לברוח יברח'. אם כן מוכח שאין ללמוד מהכתבים של יהושע שהינן הלכה אחרת מצד מצוות הקריאה לשלום לפני המצור. ומכל מקום, אין לדחות את דברי בעל ה"תורה תמימה" לגמרי, הרי דעתו איננה כדעת ספר החינוך, שמצוה זו שורשה מצד החמלה, אלא היא תבסיס מלחמה כדי שלא יתיאש האויב ולא יתחזק יותר נגדנו, ואם כן, יש לומר שתבסיס זה נוהג גם לפני שעת המצור, שמצווים אנו לאפשר לאויב לברוח, כדי להקל על המאמץ המלחמתי. לשיטתו יש להסביר גם שבדבר זה גופו נחלקו תנא קמא ור' נתן, אם נוהגת מצוה זו במלחמת מצוה של מדין ובמלחמת ז' עממין, שהיא דומיא דמדין. דעת הירושלמי הנ"ל, שיהושע שלח כתבים, מסייעת להכרעה נגד תנא קמא¹².

והרב וולדינברג בספרו "הלכות מדינה" כתב, דיש לומר שאין מחלוקת בין תנא קמא לר' נתן לדורות, ולשניהם במלחמת ז' עממין ודאי אין מצוות ההקפה מג' רוחות בלבד נוהגת, ובמלחמת רשות היא נוהגת; אלא שנחלקו בצווי שנתייחד למלחמת מדין, אם היתה צווי מיוחד של נקמה, ועל כן נצטוו להקיף מד' רוחות, או כאשר צוה ד' — בא לאפוקי מלחמה זו משאר מלחמות מצוה של כיבוש הארץ, ולכוללה לענין הנחת רוח רביעית בהלכה של מלחמת הרשות. וכן משמע קצת מהמלבי"ם שכתב שתנא קמא סובר שמ"ש "צרור את המדינים והביתם אותם" היה הצווי שלא יניח להם מקום פליטה, וזה כדי שיוקם מהם, ולר' נתן — צויהו שיניח רוח רביעית. על דרך זו יתחדש שלדורות אין נפקא מינה בין תנא קמא לר' נתן, ואין צורך להכריע ביניהם, וההלכה לדורות מוסכמת לכל הדיעות שבמלחמת רשות נוהגת המצוה ובמלחמת ז' עממין אינה נוהגת.

לסיכום:

כביאור דברי הספרי מצאנו שתי גישות: "התורה תמימה" רואה כאן מחלוקת עקרונית לדורות, אם נוהגת החובה לתת לאויב אפשרות להימלט במלחמות מצוה (כולל מלחמת ז' עממין) או לא. ולהלכה יש לפסוק כר' נתן, שכן מוכח מהירושלמי. הגישה השניה שהביא הרב וולדינברג רואה כאן מחלוקת פרטית לגבי גדר דיין מלחמת מדין שהיתה מצוה מיוחדת לשעה, וממנה דייקנו הלכה לכוי"ע שלדורות במלחמת הרשות אין מקיפין מד' רוחות, ובמלחמת מצוה מקיפין מד' רוחות. הגישה הראשונה של ה"תורה תמימה" מחדשת שאין מצוה זו מצומצמת לשעת המצור בלבד, ודברים דומים מצאנו באברבנאל בשופטים בתוספת

12. בספר ידבר יהושע' דחה דברי ה"תורה תמימה", שאין ענין מצוה זו להקל על המאמץ המלחמתי כסתם אלא רק במקום שמטרת המלחמה היא לתפוש את המקום, דאו אנו מעונינים בכריחתם במקדמת את תכלית המלחמה: גירושם מהמקום הזה.

הרחבה. מדברי האברבנאל יוצא שגם עצם מצות הקריאה לשלום, שורשה לא רק מצד מעלת החמלה, כמו שכתב בעל ספר החינוך, אלא היא גם תכסיס, כדי להבטיח את השגתם של יעדי המלחמה, מבלי להיכנס לקשרי מלחמה, אשר הצלחתן מסופקת, וההפסד לנו מרובה¹³. אם כן, שתי המצוות – גם הקריאה לשלום וגם מצות המצור – שורשן זהה, ויש לראותן כמשולבות זו בזו, כך שכבר בשלב הקריאה לשלום קורא יהושע גם את הקריאה "כל הרוצה לברוח יברח". כמו כן, הבאנו לעיל, שלדעת האברבנאל אין המצוה סותרת את התכלית של מלחמת יהושע "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם". וממילא אין שום גילוי בתורה לשלול הנהגת מצוות אלו במלחמת יהושע.

נפקא מינה בין תנא קמא לר' נתן ע"פ גירסת הרמב"ן: הרב וולדינברג מציע נפקא מינה ביניהם, כשהרוח הרביעית סגורה באופן טבעי ולא ע"י צבא ישראל, כגון ע"י הים או הרים; ולדעת תנא קמא, אנו רשאים להקיף מג' רוחות, ולמעשה לכלוא את האויב; ולדעת ר' נתן, חייבים לאפשר מקום לבריחה.

ובספר "עמק הנצי"ב" כתב דנחלקו בסברות של הרמב"ן, ולדעת תנא קמא – הסיבה להקפה מג' רוחות היא כדי שלא יתחזקו נגדנו, ולפיו המצוה נוהגת אף במלחמת מצוה, ואילו לדעת ר' נתן – הטעם הוא כדי שיברחו, כלומר נצטוינו לחמול עליהם ולאפשר להם לברוח, ואם כן איננו נוהג במלחמת מצוה, שם נצטוינו "לא תחיה כל נשמה". ולפי זה היה מקום לומר שהרמב"ם פסק כתנא קמא, ולכן נוהגת המצוה לדעתו אף במלחמת מצוה, אלא שבספר "משפט המלחמה" כתב לדחות, דיתכן להסביר הפוך: שלדעת ר' נתן זה תכסיס מלחמה כדי שיברחו, ולדעת תנא קמא המצוה שורשה מצד החמלה, ואז לתנא קמא אין המצוה נוהגת כי אם במלחמת הרשות.

ובספר הלכות מדינה הביא מפרשים שבאמת אין מחלוקת, ור' נתן רק

13. וכתב החינוך (מצוה תקכו): משרשי המצוה, לפי שמידת הרחמנות היא מידה טובה, וראוי לנו זרע הקדש להתנהג בה ככל ענינו גם עם האויבים עבדים למעלתנו לא מצה היותם האם ראויים לרחמים חסד וכו', ע"ש. ולעומתו מבואר באברבנאל שענין המצוה הוא תכסיס להבטיח את השגתן של יעדי המלחמה בלי להיכנס לקשרי מלחמה אשר הצלחתן מסופקת וההפסד לנו מרובה, ויש תימה על החינוך שלא הביא סברא מחוייבת ופשוטה זו. אמנם, טעם החינוך כטעם בלעדי למצוה מוכרח מהספרי שהבאנו לעיל, שבמלחמת עמון מואב נאסרנו לנהוג במצוה זו. וכך הם דברי החינוך (מצוה תקסב): לא תרוש שלומם – משרשי המצוה... מהיותם בני הנבלה מאוסים עד שאין ראויים לשלום וטובה, אבל האכזריות עליהם שבה ומעלה. ויש לבאר שחובת הקריאה לשלום לתועלתנו כתכסיס מלחמה, היא אינה החלטית והיא מסורה, כדבר מוכן מאליו, בידי מנהיגי המלחמה, אולם חידשה התורה חובה מצד מידת הרחמנות למעלתנו והיא החלטית לגבי כל המלחמות חוץ ממלחמות עמון ומוטב, ושם לא תנהג מצוה מצד הרחמנות אלא נתנהג בענין על פי השיקולים הצבאיים המועילים לבר.

בא לבאר את דעתו של תנא קמא. בספר דבר יהושע כתב דנחלקו בעיקר הטעם: אי משום חמלה, אי משום שלא יתחזקו נגדנו, והרמב"ן נקט כתרווייהו, כיון ש'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'.
סיכום: גם לגירסת זו, יש שכתבו שנחלקו תנא קמא ור' נתן אם נהגת המצוה רק במלחמת הרשות או גם במלחמת מצוה, ותלו המחלוקת מטעם המצוה: אי משום חמלה אי משום שלא יתחזקו לקראתנו; דאי משום חמלה, אין לזה מקום במלחמת מצוה, אבל אי משום שלא יתחזקו לקראתנו, אז גם במלחמת מצוה נהג.

סיכום המאמר

לסיום המאמר נסכם את המסקנה האחידה העולה מכל שיטות הראשונים והאחרונים והיא: גדול השלום שאף במלחמה צריכים שלום הן [כתבסיס] משום סכנת המלחמה לחיי אדם מישראל הן [מצד החמלה] משום סכנת המלחמה לבריאות הנפש הישראלית, ועל כן יש לשלום על פי תנאי שלום תורניים זכות קדימה על המלחמה בכל מקום אלא אם כן השלום בעצמו [או שלום בלי תנאי שלום] מהווה סכנה חמורה יותר לנ"ל דאז חייבים להילחם למען השלום האמיתי.
 וכך לימדונו רבותינו: "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות" (דברים ב, כו) אע"פ שלא ציוני המקום לקרוא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם. כשבא הקב"ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל וגלוי לפניו **שלא יקבלוה ואעפ"כ פתח להם בשלום**, אף אני קידמתי את סיחון בדברי שלום. דבר אחר – "ממדבר קדמות" ממך למדתי שקדמת לעולם, יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצרים אלא שלחתני מן המדבר אל פרעה לאמר – שלח את עמי – **במתוך**". (רש"י).
 גדול השלום שאמילו **במלחמה צריכים שלום**, גדול השלום שאפילו מתים צריכים שלום, גדול השלום שדרי רום צריכים שלום, שנאמר: "עושה שלום במרומיו", גדול השלום שחותמים ברכת כהנים בשלום ואף משה היה אוהב שלום שנאמר: "ואשלח מלאכים ממדבר קדמות דברי שלום".

"ה' יברך את עמו בשלום".

